

Skovenes dyrkning på Koldinghus rytterdistrikt i 1700-tallet

Af *Bo Fritzbøger*

Indledning

Dansk skovdyrknings historie i 1700-tallet før de store omvæltninger, som den tyske skovbrugskyndige Johan Georg von Langens ankomst til landet i 1763 indvarslede, er allerede behandlet indgående i den historiske litteratur (Viggo Petersen 1966, 1967 og 1969). I det følgende skal interessen imidlertid koncentreres om forholdene i et mindre geografisk område, hvorved en mere detaljeret beskrivelse af skovdyrkningsens betingelser og resultater bliver mulig.

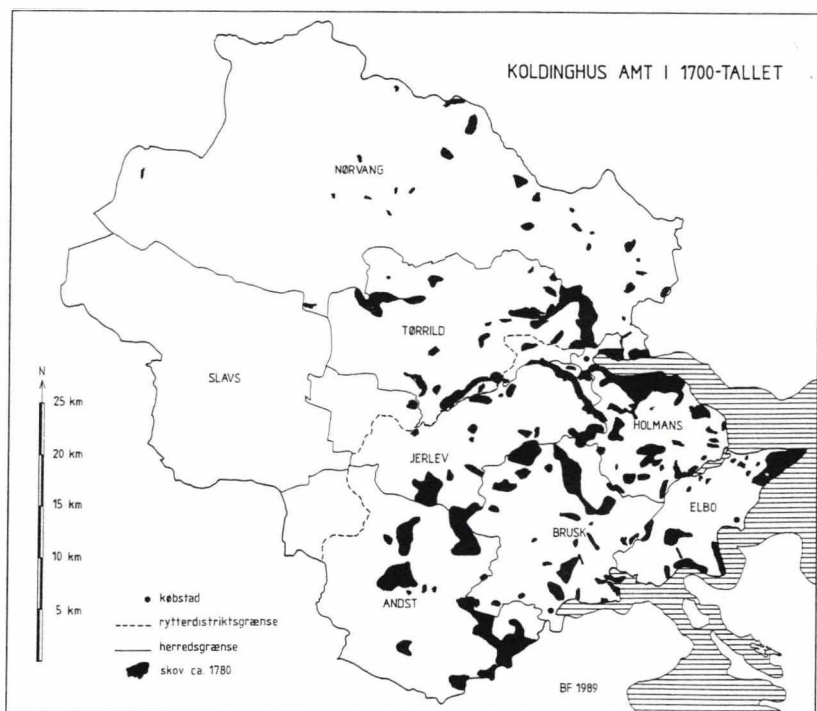
Koldinghus rytterdistrikt

Gennem 1500-tallets sidste årtier erhvervede kronen ved køb og mageskifter særdeles omfattende godsbesiddelser i de østligste og mest skovrige dele af det daværende Koldinghus len (Bang 1918, s. 20). De såkaldte »indherreder« (Andst, Jerlev, Brusk, Holmans og Elbo) domineredes således indtil 1765–67 af krongods, og ved hærreformerne i begyndelsen af 1700-tallet indrettedes af dette gods det såkaldte »koldingske rytterdistrikt« (Rockstroh 1925, s. 77).

Under distriktet hørte store skovområder, hvis øverst ansvarlige var overførsteren over Koldinghus og Haderslev amter, der tillige var skovrider over ét af distriktets ialt tre

---

Bo Fritzbøger, kandidatstipendiat, Mag. art., f. 1958. Historisk Institut, Københavns Universitet, har bl.a. skrevet »Hovedgårdsdrift og godsøkonomi: Skinnerup 1616–1660«, Bol og by 2. række bd. 6, 1984 og »Skove og skovbrug på Falster 1652–1685«, Odense 1989.

Kort over skove i Koldinghus amt ca. 1780 på grundlag af de ældste matrikelkort.

skovriderberidter. Flere af skovene blev forbeholdt rytteriet som kobler til hestegræsning (ved bl.a. Nygård, Hønborg Ladegård og Højen). I andre udnyttede skovejeren som hidtil overskovens træer til fremstilling af brændsel og tømmer, mens bønderne udnyttede skovens græsning, olden og underkov (Grandjean 1908–10, s. 192–212). Dette sammensatte bondeskovbrug skulle dog gennem århundredet blive begrænset af forstsvænetets bestræbelser for at sikre en vedvarende foryngelse af skovens træer – af skovdyrkningen.

Skovdyrkning

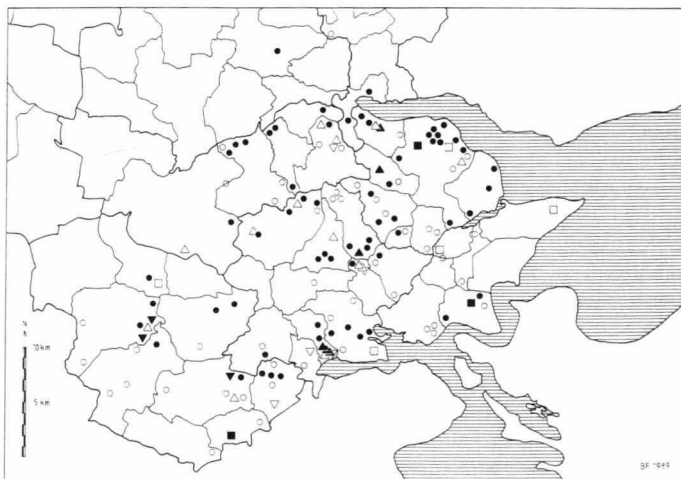
Det er en kendt sag, at Danmarks skove ved 1700-tallets begyndelse havde det skidt. Hærgende hære og en konstant udsættelse for græssende kreaturer havde gjort mange af dem åbne og sårbare for vind og vejr, og der kunne mange steder være langt imellem træerne. Egentlig skovrydning til fordel for en forøget agerdyrkning hørte dog på denne tid endnu til sjældenhederne. Generelt var situationen således næppe helt så forstemmende, som den ofte fremstilles.

Allerede fra udstedelsen af de første enevældige skovforordninger 1665 og 1670 udfoldede der sig nemlig store bestræbelser for at sikre i hvert fald de kongelige skove en vedvarende produktivitet og foryngelse (Fritzboeger 1989). Denne skovdyrkning tog for alvor fart i 1700-tallets første halvdel, ansporet af skovforordningerne 1710 og 1733, og ikke mindst fra det koldingske distrikt er bevaret et righoldigt materiale til belysning af indsatsen og dens resultater. Det består i det væsentlige af indberetninger fra distriktets forstembedsmænd samt af årlige synsforretninger foretaget af den i 1710 oprettede Skov- og Jagtsession.

Skovforordningen 1710

Skovforordningen 1710 betegnede for skovdyrkningens vedkommende på flere punkter et brud med ældre lovgivning. Opkvistninger (beskæringer), der tidligere var gennemført i stort tal, begrænsedes stærkt (§ 2, Fallesen s. 94). Om de hidtil påbudte plantninger konstaterede forordningen, at de »lidet haver båret frugt«, og det blev derfor bestemt, at indsatsen i stedet skulle koncentreres om *såninger* i dertil indrettede indhegninger. Når de unge træer var vokset op, skulle de plantes ud i skoven, og hegnet om planteskolen atter nedlægges (§ 2).

Forordningens § 4 foreskriver tyndingshugster i områder med naturlige foryngelser, og fortsætter, at »på det den unge skov des bedre herefter end hidindtil kunde fremelskes, så ville vi allernådigst, at de steder i skoven, hvor unge ege- og bøgepoder af sig selv i mængde opkommer, samt hassel og anden underskov (...) skal på samme måde indhegnes med grøfter og gærder (...) på det at samme for kvæg og bæster kan

Kort over skovdyrkning på det koldingske distrikt ca. 1710–1760.

Signaturforklaring:

△ såning	□ fredning med hegn
▽ plantning	○ fredning uden hegn

Udfyldt signatur: vellykket.

Udfyldt signatur: mislykket eller resultat ukendt.

blive fredet«. Som et supplement til de kunstige foryngelser ved såning var det altså hensigten at frede naturlig foryngelse.

§ 15 gentager ordret 1670-forordningens bestemmelse, at den, »som noget træ af foranskrevne slags (= eg, bøg eller ask) bekommer, (skal) være pligtig at gøre stedet ryddeligt til nye vækst, græsning eller sæd«. Endelig indfører forordningen bestemmelser om fredning af underskoven i forbindelse med stævning (styning) af staver og gærdsel. Det hedder således i § 17, at »al gærdsel (skal) hugges udi nymåne, og for des bedre fremvæksts skyld, dermed begyndes på et vist distrikt, og derefter hugges så længe noget derpå er at bekomme, førend udvisning på andre steder må ske, hvilket udhugget distrikt

med et godt stærkt gærde skal fredes, og have tid udi 4 år at opvokse i«.

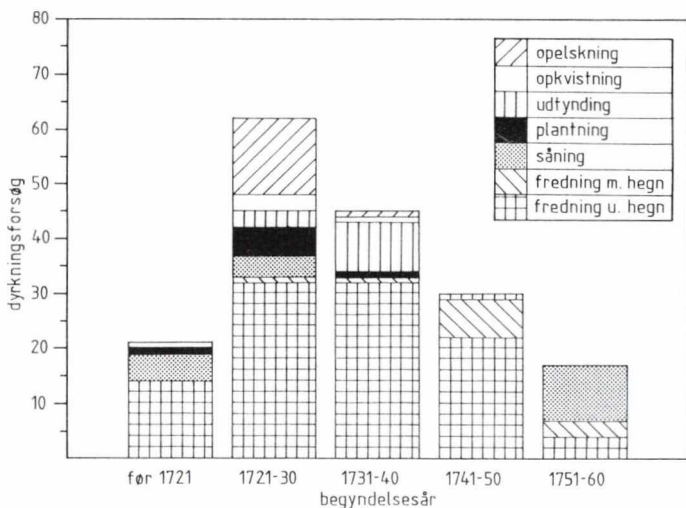
Skovforordningen 1733

Da man i begyndelsen af 1730erne fandt tiden moden til udstedelse af en ny skovforordning, indgik erfaringerne med 1710-forordningen centralt i arbejdet. Fra alle kongelige skovdistrikter indkaldte forstforvaltningens chef overjægermester Frederik von Gram i 1731 rapporter angående forordningens efterlevelse, og disse indberetninger giver et nuanceret billede af dansk skovvæsens stade og problemer.

Såninger og plantninger havde ikke givet de forventede resultater, og nedprioriteredes derfor i lovkommissionens fortsatte arbejde. Fra det koldingske distrikt kunne det meddeles, at der i to af beridterne med et vist held var indrettet planteskoler ved fredning, indhegning og såning (i Nørre Bramdrup, Egtved, Sønder Vilstrup, Højen, Vinding og Skærup), men at »udi det tredje beridt har det ikke villet frugte, men er og har været alt forgæves« (Rtk. 3323.171, ¹⁵/₉ 1731).

Allerede i sin rundskrivelse til distrikterne konstaterede Gram da også, at »skovens sæd og forplantning her i disse lande ingen fremvækst kan nyde, thi der ere få eller ingen her, som har den rette videnskab at plante skov, hvilket mere er ukyndighed, end at grunden dertil skulle være så aldeles ubekvem, men det fornemste middel, som i disse lande kan befordre skoven til fremvækst, sådanne pladser (med naturlige foryngelser) bliver indhegnet og fredet, indtil det når den magt, at kreaturer ikke kan afbide« (citeret efter P. C. Nielsen 1959, s. 34).

Tilliden til fredning af selvforyngelser fremfor fortsatte eksperimenter med kunstige foryngelser satte sit klare præg på den nye forordning. I § 3 hedder det, at »hvor sådanne bekvemme pladser findes, hvor ung skov af sig selv opvokser, der skal (...) overførsterne og skovriderne (...) udse et stykke af størrelse efter stedets beskaffenhed og jordens lejlighed, hvilket (...) skal indhegnes og fredes (...). Når den unge skov er kommet til sådan vækst, at kvæg og bæster ikke kan afbide

Skovdyrkningsforanstaltninger på det koldingske distrikt ca. 1710–1760.

toppen eller tilføje skade, kan denne indhegning igen udlægges«.

Sådanne midlertidige indhegninger til skovfredning beskar imidlertid bøndernes hævdundne adgang til skovgræsningen, hvilket naturligt afstedkom erstatningskrav. Derfor fordrer forordningen Rentekammerets godkendelse af hver enkelt indhegning, og ikke mindst af samme grund kom der først i forbindelse med kvægpesten i 1740'erne for alvor gang i disse indhegninger (Petersen 1966, s. 9).

Om plantning og såning bestemmer § 5 i forlængelse af Grams brev fra 1731, at »endskønt den post i forordningen 21. jan. 1710 om skovenes sæd og forplantning mesten overalt i Danmark har været uden frugt, synes dog årsagen til slig misvækst mere at være plantørernes ukyndighed end grundens udygtighed, hvorfor sådan skovens sæd og forplantning ved denne forordning ikke ophæves«. Med noget stærkere incitament end »kongens nådes ihukommelse« bidrog forordningen dog ikke til såning og plantning.

Endelig blev 1710-forordningens bestemmelser om opkvist-

ninger (§ 2), tyndingshugster (§ 7) og rydning af hugstpladser (§ 18) gentaget stort set enslydende.

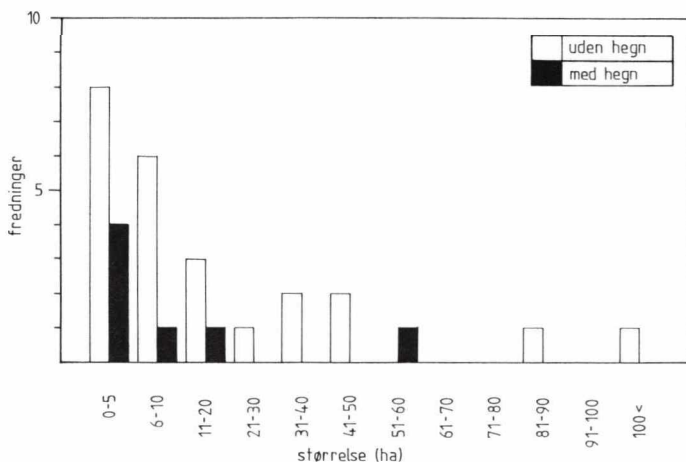
Skovdyrkningen i Koldinghus rytterdistrikts skove

Også i Koldinghus rytterdistrikts skove indtog fredninger af selvfor yngelser (med eller uden hegn) efterfulgt af tyndingshugster en helt dominerende position blandt de mulige skovdyrkningsformer. Der kendes ganske enkelte eksempler på plantning, mens såning især ved periodens start og slutning fandt noget mere udbredelse. Endelig synes den ildesete opkvistning hist og her at være fortsat et godt stykke ind i 1700-tallet.

Opkvistning

Enkelte af de synsforretninger, der gør det muligt at følge periodens skovdyrkningsforsøg på nært hold, omtaler »opsnitning« eller »opsnedning«, der må være identisk med de fra 1600-tallet kendte opkvistninger af unge træer. De fleste eksempler (Høpballe, Kollerup, Hjelmdrup, Børup, Nørre Stenderup) stammer fra 1730–31, og aktiviteten må formodes at være ophørt med 1733-forordningens udtalte mishag med denne praksis. Så sent som 1765 ses dog Trelde og Egeskovs havelodder at være »opsneddet«, men det kan ikke udelukkes, at der var tale om lavskovdrift (stævningsdrift) snarere end om forstlig behandling af overskoven (Worsøe 1979).

Det materiale, der blev bragt tilveje ved opkvistningen, anvendtes nemlig som andet nedstævnet gærdsel, og tyndingshugsterne fandt betegnende nok sted i forbindelse med forårsstævningen. Om der således i virkeligheden fra skovmyndighedernes side blot blev gjort en dyd af nødvendigheden ved at opfatte traditionelle stævninger som *skovdyrkning*, lader sig ikke afgøre. Men mistanken er nærliggende (jvf. også Petersen 1966, s. 29).

Fredede pladser fordelt efter størrelse.

Fredning for gærdselshugst

Fredning af naturlige foryngelser for hugst, således at arealer med en særlig rig opvækst gik fri ved bøndernes hvert forår tilbagevendende stævning af underskoven, var på det koldingske distrikt, som i de øvrige jyske rytterdistrikter, den hyppigst anvendte form for skovdyrkning. Hele 104 pladser ses mellem 1710 og 1760 fredet på denne vis. Et typisk eksempel var Eltang Sletter, hvor et areal på 9,9 ha i 1741 frededes for gærdselshugst i 8 år. Fra 1749 og nogle år frem foretoges tyndingshugster i den unge opvækst, og i sessionspapirerne fra 1751 hedder det, at der »er opelsket en køn ege- og bøgeskov« (Rtk. 333.453).

Tilsyneladende indebar denne form for fredning imidlertid *ikke*, at opvæksten samtidig sikredes mod græssende køer og heste ved opførelse af gærder. Der skelnes således i Skov- og Jagtsessionens årlige synsrapporter skarpt mellem skove »sat« eller »lyst« i fred og skove, der var »indhegnet«. Til gengæld er det ikke utænkeligt, at flere af de udvalgte områder allerede i forvejen var unddraget græsningen – enten af hensyn til stævningsdriften, eller fordi de udgjorde små, selv-

stændige bevoksninger adskilt fra den omgivende ager med hegn.

De fredede skovlodders individuelle navngivning (Højen Birker og Tangskifter, Mejsling Øster Pjedkær Skifte o.lign.) tyder i denne retning. Og Vork Krat i Egtved sogn, der nu er forsvundet, men som har efterladt sig spor i de moderne gårdnavne »Ris Ladegård«, »Egelund«, »Østerlund«, »Lundgård«, »Risgård« og »Kratgård«, var sammen med andre byskove så lille, at fredningen gjaldt hele skoven. I andre tilfælde var der dog tydeligvis tale om fredninger af enkelte områder i større skove. Om Jerlev skov hedder det således 1748, at »i den østre side af denne skov findes nogle bøgepurrer, som til bedre fremvækst er sat i fred for gærdselhug« (Rtk. 333.453).

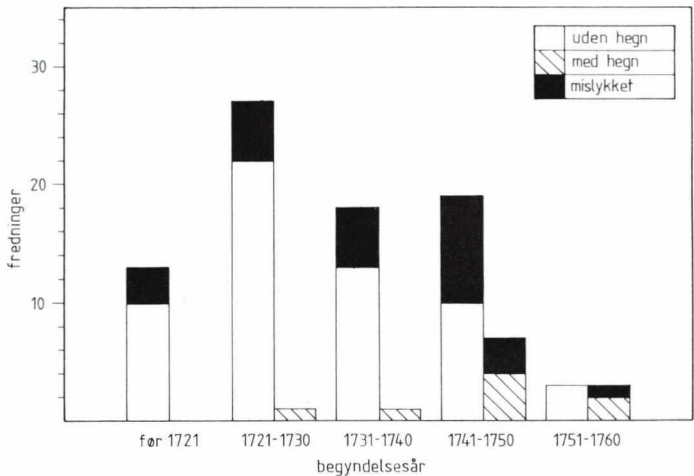
Fredningen, der i gennemsnit blev opretholdt i 8 år, efterfulgtes som nævnt af tyndingshugster (»udsnedninger«), som afhængig af det fredede areals størrelse stod på gennem en årrække. Var resultatet herefter ikke tilfredsstillende, gentoges fredningen i en del tilfælde.

Tyndingshugster uden fredning

Oftest synes tyndingshugster at have efterfulgt en periodes fredning for hugst, men i overensstemmelse med 1710-forordningens § 4 (og 1733-forordningens § 7) foretoges sådanne udtyndinger i enkelte tilfælde (13) uden forudgående fredning. Et af stederne var de ovenfor nævnte havelodder i Trelde og Egeskov, hvis egebevoksning på 41,5 ha udtyndedes gennem en række år fra 1732, og først derefter blev fredet (1740) og senere (1747) også indhegnet. Denne praksis var almindelig adskillige steder i Silkeborg og Skanderborg amter (Petersen 1966, s. 31).

Fredning for kreaturgræsning

I 14 tilfælde indrettedes fredninger af naturlig opvækst med hegn (oftest jordvold med grøft) til værn mod kreaturerne. Hovedparten af disse fredninger kom i stand i periodens sidste

Resultaterne af fredninger med og uden hegn.

halvdelen, og flere indhegninger var *planlagt*, men blev blot ikke gennemført.

I modsætning til de meget store arealer, der i perioder kunne friholdes for hugst, måtte områder som skulle indhegnes alene på grund af arbejdet med jorddigerne være betydelig mindre. Pladserne adskilte sig dog i størrelse fra indhegningerne til den kunstige foryngelse (se nedenfor). I gennemsnit var den også således 15,9 ha, men den varierede meget.

I Vinding Kopperløkke frededes i 1746 det størst kendte areal på ikke mindre end 56 ha. Hegnet bestod imidlertid af gamle diger, der eksisterede i forvejen, og de øvrige indhegninger til fredning af naturlige foryngelser var alle en del mindre: 1747 to pladser på Erritsø Mark på tilsammen 0,8 ha, en i Trelde og Egeskovs havelodder på 41,6 ha og en i Veerst Vesterskov på 2,4 ha; 1749 en i den østre ende af Ødsted Skov på 7,1 ha, en i Drejens Køllebo (Nørre Bjert) på 42,4 ha og en i Andkær Havreballe på 12,2 ha; 1752 en på Bredstrup Fælled på 4,2 ha, en på Sellerup Våsbanke på 2,2 ha og en i Bregning Høvedholm på 3,4 ha og efter 1752 en i Hjarup »Sødewick« på 2,2 ha. Endelig fandtes der tilsvarende indhegninger i Sønder

Vilstrup, Viv, Fredsted og Gelballe, hvis dimensioner ikke kendes.

Plantning

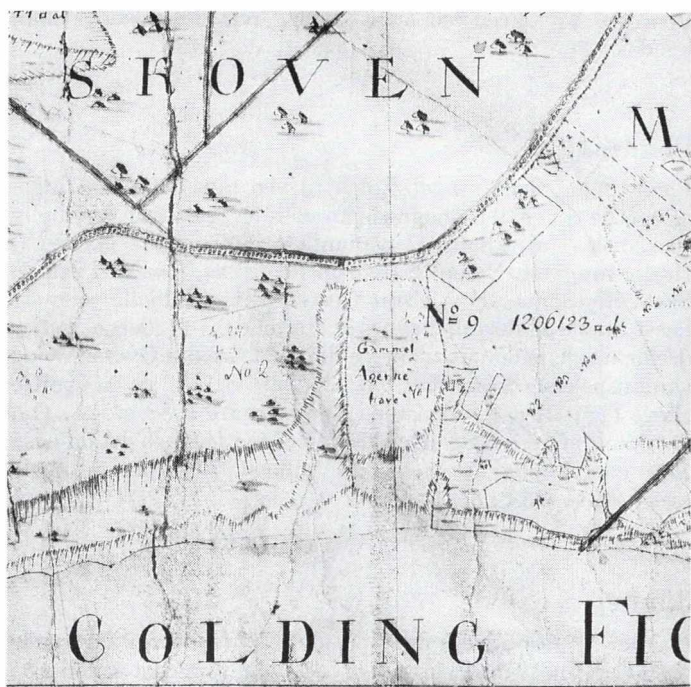
Plantninger, der antagelig blev til ved indsamling af unge, selvsåede træer til indhegnede arealer, forekom kun temmelig sporadisk. I alt kendes 7 beplantede, indhegnede pladser (i Højen Tangholt, Nørre Bramdrup Bøgeskov, Sønder Vilstrup Skov, Røj Sønderskov, Øster Gesten Skov, Gelballe Skov og Seest Skov), og flertallet synes at stamme fra 1720erne. Det er derfor nærliggende at tilskrive den franskfødte Overskov- og vandinspektør Brice François Vuillots virke i de kongelige skove 1721–22 deres eksistens (Søndergaard 1988, s. 171). Om en enkelt af dem (i Sønder Vilstrup Skov) nævnes det da også 1740 udtrykkeligt, at »monsieur Vuillot (...) har plantet nogle træer« (Rtk. 333.17).

Såning

Navnet »Agernhave«, der oprindeligt betegner »indhegnede arealer til udsæd af skovtræer«, indgår som fast inventar i dansk stednavnestof (Knudsen 1925). Typen forekommer i udskiftningstidens gårdnavn Agenshave ved Sønder Vilstrup og Agernhavegård i Klattrup ved Velling. I agernhaven i Sønder Vilstrup Skov fandt mellem 1710 og 1730 både såning og plantning sted, mens der fra Velling ikke foreligger oplysninger om skovsåning før 1760.

I alt er der fra det koldingske distrikt overleveret dokumentation for eksistensen af 20 agernhaver, af hvilke de 10 etableredes før 1730 og de 10 efter 1750. Tendensen til i 1730erne og 1740erne helt overvejende at bruge kræfterne på fredning af selvforyngelser fremfor plantning og såning er altså klar.

Distriktets ældste, kendte, besåede plads lå i Nørre Bramdrup Skov. Allerede 1731 blev den beskrevet som 40 år gammel og »ved god vækst« (Rtk. 333.17). Fra en anden agernhave i skoven var der på samme tid sket udplantning af 200 unge ege, og det var planen at udplante yderligere 3–400 træer langs skellet mod Kolding Dyrehave.

Antagelig den i 1690erne anlagte agernhave i Nørre Bramdrup ved Kolding. Udsnit af udskiftningskort fra 1781. Kort- og Matrikelstyrelsen.

På matrikelkort over Nørre Bramdrup og Skærup fra henholdsvis 1781 og 1797 er to af distriktets agernhaver angivet. I Nørre Bramdrup er langs landevejen fra Kolding vist hele tre indhegninger med skov, hvoraf den største og vestligste er betegnet »Gammel Agerne have«. Det forekommer sandsynligt, at også de to øvrige indhegninger har været til skovdyrking. En af dem kan således være en 1762 projekteret agernhave på 0,9 ha »ved landevejen«. Arealet er i dag forstad til Kolding.

Også på Skærup-kortet fra 1797 er i Fællesskoven i ejerlavets vestligste del indhegnet en lille kvadratisk »Agernhave«. Den eneste kendte agernhave i Skærup Skov var en 1726

besået plads, og det må være den, der er tale om. Den fremtræder på kortet med en størrelse på ca. 55 × 55 m (0,3 ha). Området er i dag agerland (Lindet).

Agernhaverne fungerede som midlertidige planteskoler, hvis plantemateriale, når det var nået skelsalder, skulle benyttes rundt om i skoven, hvor der var behov. Deres gennemsnitsstørrelse var på 3,4 ha, og de største var på 4,6 ha.

I de fleste tilfælde såedes eg og bøg, men så tidligt som i 1720erne forsøgte man sig i Egtved og Nørre Bramdrup – uden held – med granfrø. I de første år af 1760erne prøvede man ligeledes forgæves udsæd af fyrrefrø på små pladser i hjørnerne af i forvejen eksisterende indhegninger i både Nørre Bramdrup, Sønder Vilstrup og Øster Gesten.

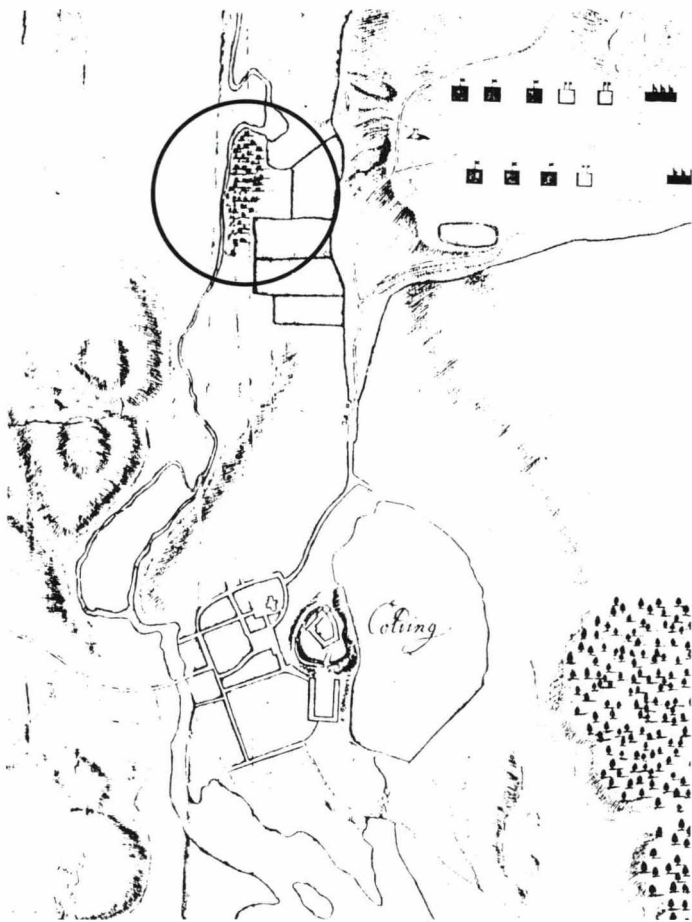
Skovdyrkningens resultater

Sammenfattes resultaterne fra de forskellige former for skovdyrkning, der fandt anvendelse på det koldingske distrikts skove i årene mellem 1710 og 1760, kan det straks konstateres, at såning og plantning kun havde en yderst ringe betydning. Såning fandt sted i 20 tilfælde og plantning i 7, og resultaterne synes kun undtagelsesvis at have været positive.

I »Vinding Gamle Agernhave« fandtes i 1757 »nogle unge risege af forrige tiders sæd«, som klarede sig væsentlig bedre end de senere foretagne såninger. Om disse hedder det 1765, at »af den derudi siden såede olden er intet fremvoksen«. Også i Skærup voksede en (1726) besået plads godt til, og fem år efter såningen hed det 1765 om en i Håstrup Fællesskov, at der var »en del fremvoksen«.

De eneste synlige resultater af de hidtidige plantningsforsøg, som det koldingske distrikts skove i 1740 kunne fremvise, var 40 velvoksne, unge ege i Røj Sønderskov, 20 i Øster Gesten Skov og 20 i Gelballe Skov. De øvrige var der intet kommet ud af.

Helt anderledes effektiv var fredningen af selvsået opvækst. De fredede pladsers senere tilstand er beskrevet i ialt 92 af de 116 kendte fredninger, og at dømme efter de samtidige synsforretninger foretaget af kompetente forstmænd tilknyttet Skov- og Jagtsessionen må 72% (66) af disse betragtes som vellykkede.

Skovloddet Jørgen Skovløkke vest for Kolding, hvor der forgæves blev forsøgt skovdyrkning. Udsnit af militært øvelseskort fra 1674. Rigsarkivets 3. afd. (MBC. 1-b5).

Det er i denne forbindelse bemærkelsesværdigt, at der ikke var forskel på resultaterne mellem ikke-hegnede og hegnede fredninger. De sidstnævntes antal var så beskedent, at det næppe går an at lave statistik på det, men af 12 hegnede

fredninger lykkedes de 8 (67%). Til sammenligning gav 58 ud af 80 hegnsløse fredninger (72%) et positivt resultat.

En forklaring på hegnes manglende betydning kunne være, at kvægsygen i 1740erne reducerede kvægets græsningspres betydeligt. Som det imidlertid er fremgået, lykkedes relativt flere hegnsløse fredninger før 1740 end efter, samtidig med at indhegningerne først efter dette år for alvor tog fart. Årsagen skal derfor snarere søges i eksempelvis det forhold, at mange af de fredede skovlodder var individuelle småkrat, der kunne være indhegnede i forvejen af hensyn til lavskovdriften. Fredninger kunne dog også ske uden hegn ved, at kreaturerne simpelthen holdtes borte fra skoven i træernes vigtigste vækstperiode forår og forsommer (Begtrup 1808, s. 276).

Eksistensen af hegn ansås dog øjensynlig visse steder for en uomgængelig betingelse for fredning. Om Øster og Vester Vamdrup Skov anfører Skov- og Jagtsessionen således 1732, at »Denne indgrøftning skal endelig fuldbringes. Thi ellers er al gjort anstalt omsonst« (Rtk. 333.453, $\frac{4}{7}$ 1732).

Ikke overraskende kunne de faktorer, der var hæmmende for skovens vækst i almindelighed, også vanskeliggøre eller endog forhindre et gunstigt udfald af skovdyrkningsbestræbelserne. I Nørre Bjerts Drejens Køllebo skyldtes de magre resultater således angivelig, at hegn var i dårlig stand. I Pjedsted, hvor bønderne forpligtede sig til ikke at sætte kreaturer på græs i skoven i 6 år mod til gengæld at slippe for at indhegne et areal på 39 ha, gik det et par år efter, at fredningen atter var ophævet, kun langsomt med tilvæksten »formedelst græsbed, som her er« (Rtk. 333.453).

Jordbunden har formentlig i en del tilfælde haft skylden for udeblevne resultater. Således i Tandrup Krat, der lå mellem Skærbæk og Børup, hvorom det 1765 hedder, at »formedelst grundens slette beskaffenhed, er den herudi værende unge opvækst ikkun af ringe fremvækst« (Rtk. 3323.132). Tilsvarende meddeles det 1731 om Skanderup Skov, at den »er af hård grund, og ikke til synderlig fremvækst bekvem, skønt indbyggerne gerne ville frede den« (Rtk. 333.17).

Beliggenheden kunne også på anden vis have betydning for skovdyrkningens chancer, idet nogle bevoksninger var mere udsat for forhugelser end andre. Skovtyverier fik således i 1740 skylden for Veerst Skovs tilstand: »I denne skov er en stor mængde risege opfredet, men lider stor nød af skovty-

verier, såsom hele byen derudi kolluderer« (Rtk. 333.17). Bedre gik det ikke det såkaldte »Jørgen-Skov-Løkke« ved Kolding. Det bestod 1730 af egepur, hassel og anden underskov, og var »et krat af ingen synderlig vækst, og så nær ved Kolding beliggende, at alt hvad derudi opfredet vorder ved natte tider bortstjæles« (Rtk. 333.17). Også skoves beliggenhed langs Kolding fjord synes på grund af omfattende skovtyverier fra søsiden at have mindsket skovdyrkningens chancer (Hofman 1780).

På trods af disse negative faktorer ser det dog ud til, at 1700-tallets skovdyrkning i de fleste tilfælde lykkedes. Først og fremmest gav tidsbegrænsede fredninger af selvforryngelser resultater, og det kan ikke understreges kraftigt nok, at århundredets målbevidste skovdyrkning allerede tidligt fik afgørende betydning. Derved bidrog den til, at mange skove reddede sig igennem 1700-tallets trængsler frem til Fredskovforordningen 1805, så de stadig eksisterer idag.

Litteraturfortegnelse

- Bang, Thomas B.*: Kronens Mageskifter under Frederik 2, Historisk Tidsskrift 9. rk. bd. 1, s. 1–42, 1918.
- Begtrup, Gregers*: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, Nørrejylland I. København 1808 (repro. 1977).
- Fallesen, L. S.*: Chronologisk Samling af de kongelige Forordninger og aabne Breve Forst- og Jagtvæsenet i det egentlige Danmark angaaende. København 1836.
- Fritzboeger, Bo*: Om skovdyrkning i 1670ernes Danmark. Jagt- og Skovbrugsmuseets Årsskrift 1989, s. 3–25.
- Grandjean, Poul Bredo*: Skove, Moser og Vildtbaner i Skanderborg, Silkeborg og Koldinghus Amter Aar 1731, Samlinger til Jydsk Historie og Topografi 3. rk. bd. 6, s. 156–212, 1908–10.
- Knudsen, Gunnar*: Lidt om Stednavnene i vore Skove, Dansk Skovforenings Tidsskrift 10, s. 5–21, 1925.
- Nielsen, P. C.*: Skovforordningerne af 1710 og 1733. Utrykt prisopgave. 1959.
- Petersen, Viggo*: En undersøgelse af, hvad der i kronens skove i Danmark blev gjort for at forbedre tilstanden og standse ødelæggelserne i perioden 1710–1763. Utrykt historiespeciale. København 1966.
- Petersen, Viggo*: Stengærder og gærdselshugstens formindskelse i det

18. århundrede. Dansk Skovforenings Tidsskrift 52, 1967, s. 311–320.

Petersen, Viggo: Agernhaver og andre skovdyrkningsforanstaltninger i Danmark før v. Langens ankomst 1763. Dansk Skovforenings Tidsskrift 54, 1969, s. 261–270.

Rockstroh, K. C.: Frederik IV's Godspolitik 1715–1720, Historisk Tidsskrift 9. rk. bd. III, s. 1–92, 1925.

Søndergaard, Poul: Skovhistorie I. Kompendium efter P. Chr. Nielsen, gennemset og redigeret af Poul Søndergaard 1988, Hørsholm 1988.

Worsøe, Eiler: Stævningssskovene, København 1979.

Kildefortegnelse

Rigsarkivet

Rentekammeret:

3323.130–132: Breve til overjægermesteren fra Fyn, Koldinghus og Haderslev amter samt Als 1730–78.

3323.133: Breve til overjægermesteren fra Koldinghus og Haderslev amter samt Als 1737–41.

3323.135: Breve til overjægermesteren fra Koldinghus amt 1747–72.

3323.171: Diverse indkomne breve 1681–1778.

333.17: Forskellige beskrivelser af kronens skove i Danmark.

333.453: Om plantehavers indrettelse og underskovs opelskning i Jylland 1732–64

Landsarkivet for Nørrejylland

G Ryt 5.16: Jyske Rytterregiments arkiv, Koldinghus distrikt, Forskelligt distriktets skove vedrørende 1714–15.

G Ryt 19: Jyske Rytterregiments arkiv, Koldinghus distrikt, Hovedgårde, rytterstalde og rytterkobler, regimentets hø og halm, skovbrug, jagt og fiskeri 1718–61.

Det kongelige Bibliotek

Håndskriftafdelingen: NKS 1679 fol: Coldinghuus Amtis Oeconomiske Beskrivelse saadan som samme nu forefindes og forfattet af Hans de Hofman 1780.